

**УСМОН ҚҶЧҚОР ШЕЪРИЯТИДА ТАБИАТ ТАСВИРИ ТАЛҚИНИ
ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА ПРИРОДЫ В ПОЭЗИИ ОСМАНА
КОЧКОРА
INTERPRETATION OF THE IMAGE OF NATURE IN OSMAN
KOSHKOR'S POETRY**

*Норова Насиба Бахтиёровна,
Бух ДУ ўзбек адабиёти кафедраси ўқитувчиси, (PhD),*

*Норова Насиба Бахтиёровна,
Преподаватель кафедры узбекской литературы
Бухского государственного университета, кандидат философских наук*

*Norova Nasiba Bakhtiyorovna,
Teacher of the department of Uzbek literature of Bukhara State University,
(PhD)
<https://orcid.org/orcid/0000-0002-9729-2462>*

Аннотация: Адабиёт ва санъатнинг ривожини жамият тараққиёти билан узвий боғлиқ. Ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар, глобал муаммолар, саноат соҳасидаги қурилишлар, қишлоқ хўжалиги, илм-фан, спорт, маънавий ҳамда маданий ҳаётдаги янгиликлар бевосита адабиётга таъсир кўрсатмай қолмайди. Бу омиллар адабиётимизнинг сермазмунлиги, гоёвийлиги, кўтаринкилиги, ҳаётийлиги, бадийий етуклиги ва мавзулар оламини белгилашда ҳам аҳамият касб этади. Усмон Қўчқор ижодидида, чуқур мулоҳазакорлик, бадийий тафаккур ва сержилло ижодий салоҳият ҳам яққол кўзга ташланади. Шоир шеърятининг яна бир хусусияти – барча мавзулардаги шеърларда инсон маънавий олами ва ижтимоий-эстетик муаммолар тасвирида фикр ва кечинмалар силсиласининг рангин бадийий бўёқлардаги бетакрорлигидир. Аслида шоир анъанавий мавзуларга ҳам кўп мурожат қилиб, уларга янгича, ўзига хос тарзда ёндашган. Ҳаётнинг бошқаларга пинҳон нуқталарини кўнгли кўзи ила кўра олган ва буни ўз ижодидида ёрқин тасвирлашга ҳаракат қилган.

Пейзаж тасвири Усмон Қўчқор ижодидида ҳам ўзига хос ўрин эгаллайди. Ижодкор табиатни тасвирлаганда, кўпроқ баддий образлардан фойдаланади. Табиатнинг нозик гўзаллигига ошиқлик шоир шеърларида акс этади. Ушбу мақолада Усмон Қўчқорнинг лирикасидаги табиат тасвирига бағишланган шеърлари таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: Шеърят, замонавий адабиёт, поэтик образ, табиат, эстетика, маҳорат.

Аннотация: Развитие литературы и искусства неразрывно связано с развитием общества. Общественно-политические изменения, глобальные проблемы, события в области промышленности, сельского хозяйства, науки, спорта, духовной и культурной жизни оказывают непосредственное влияние на литературу. Эти факторы важны для определения содержания, идеализма, энтузиазма, жизненности, художественной зрелости нашей литературы и мира тем. В творчестве Усмана Кочкора также отчетливо просматриваются глубокая рефлексия, художественное мышление и блестящий творческий потенциал. Еще одной особенностью поэзии поэта является своеобразие колорита ряда мыслей и переживаний в изображении духовного мира человека и социально-эстетических проблем в стихах всех сюжетов. На самом деле поэт часто обращался к традиционным темам и подходил к ним по-новому, неповторимо. Он умел видеть скрытые точки жизни для других и старался ярко описать это в своем творчестве.

Изображение пейзажа занимает особое место в творчестве Османа Кочкара. Когда художник описывает природу, он использует более образные образы. Любовь к тонкой красоте природы отражена в стихах поэта. В данной статье анализируются стихотворения Усмана Кочкара, посвященные образу природы в его лирике.

Ключевые слова: Поэзия, современная литература, поэтический образ, природа, эстетика, мастерство

Annotation. The development of literature and art is inextricably linked with the development of society. Socio-political changes, global problems, developments in the field of industry, agriculture, science, sports, spiritual and cultural life have a direct impact on literature. These factors are important in determining the content, idealism, enthusiasm, vitality, artistic maturity of our literature and the world of topics. In the work of Usman Kochkor, deep reflection, artistic thinking and brilliant creative potential are also clearly visible. Another feature of the poet's poetry is the uniqueness of the color of the series of thoughts and experiences in the depiction of the human spiritual world and socio-aesthetic problems in the poems of all subjects. In fact, the poet often referred to traditional themes and approached them in a new, unique way. He was able to see the hidden points of life for others and tried to vividly describe it in his work.

The image of the landscape occupies a special place in the work of Osman Kochkar. When the artist describes nature, he uses more figurative images. Love for the subtle beauty of nature is reflected in the poet's poems. In this article, Usman Kochkor's poems dedicated to the image of nature in his lyrics are analyzed.

Keywords: Poetry, modern literature, poetic image, nature, aesthetics, skill

Кириш. Қомусий олим Абдурауф Фитрат ёзади: “Адабиётнинг мавзуи бутун табиат, борлиқ дунёси, инсоннинг ўз ички-ташкили дунёсида сезиб олинганларидир. Бир томчи сувдан тенгизгача, бир учқундан буюк бир ёнғингача, кичик бир япроқдан улғу ёрмонларгача нима бор эса, ҳаммаси адиб-ёзувчи учун мавзу бўларлиқ нарсалардир. Бироқ адиб-ёзувчи ўз асарининг тилагига (ғоясига) кўра мавзу толлайди; қандай бир тилакни кўзда тутиб, қандай бир фикрни бермакчи бўлиб асар ёзар эса, шунга кучлирак бойланган бир мавзунинг оладир. Ёзувчи-адиб томонидан толлаб олинган мавзу асарнинг тилаги билан муносабатсиз эса, ёзувчи мавзунинг толлашга янглишган бўлади”. Шундан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, ҳаёт ва инсонга тааллуқли барча ҳодисалар адабиётнинг мавзусига асосдир. Мавзу танлашда ижодкорнинг билими, дунёқараши ва ўйлаган мақсади юзага чиқади.

Адабиёт назариясига оид барча китобларда мавзу ва ғоя масаласи тадқиқ этилган. “Мавзу (юн. тема – асосида турувчи) – бадиий асарда фалсафий, ижтимоий, ахлоқий ва бошқа муаммоларни кўйиш ҳамда ёритишга хизмат қилган, шу асарнинг ҳаётини асосини ташкил этган воқеа-ҳодисалар доираси. Умуман, мавзу биринчидан, ёзувчи томонидан ҳаётдан танлаб олинган ва тасвирланган воқеа-ҳодисалар доирасини, иккинчидан, асарда қўйилган ва ёритилган ҳаётини масалаларни ташкил қилади”. Демак, шоир образлар олами, мавзу, ғоя танлаш борасида ҳам, албатта, ижтимоий-сиёсий, маънавий, маданий ҳаёт билан ҳамфикр бўлиши керак.

Ҳар бир давр шеърининг ўзига хос тараққиёт даврини бошдан кечиради ва шоирлар ижтимоий ҳаётнинг турли қирраларини қаламга олади. Фикримизни миллий шеърининг мавзулар оламининг ранг-баранглигига қаратдик ҳамда даврлар оша сайқалланаётган мавзуларга оид қарашларни Усмон Қўчқор шеърининг мавзулар олами билан боғлиқ ҳолда тадқиқ этишни мақсад қилдик.

Адабиётшунос Улуғбек Ҳамдамов: “Шоир, аввало, ўз даврдан мавзу олишга мажбур, чунки шу даврда истиқомат қияптими, унинг оғриқларини ҳар кимдан илгари ўз баданида ҳис этади ва дард қоғозга шеър бўлиб тўкилади. Демак, шоир даврдан олади”, – дейди ва ўзгаларга тақлид қилиб чайналган мавзуларга эргашмай, илк мавзу чизигини унинг ўзи яратиши кераклигини таъкидлайди. Юқоридаги фикрлардан умумий хулоса чиқарадиган бўлсак, XX асрнинг иккинчи ярмигача бўлган миллий шеърятимизда, асосан, иккита жаҳон урушини бошидан кечирган халқимизнинг турмуш тарзи, уруш ва у қолдирган жароҳатлар, шу билан бирга табиат (Уйғун), ватан, юрт мадҳи (Миртемир), нафис туйғулар (Ҳ.Олимжон), тарихий ғалабани куйлаш (Ғ.Ғулом) каби мавзулар етакчилик қилди. Бироқ бу давр адабиётининг асосий қисми мафкура ва тузумнинг қобиғидан чиқа олмади.

Кейинги босқичда эса космонавтика, илм-фан ютуқлари, истиқлол ва унга эришиш орзуси, умуман олганда, инсон қалбига назар ташлаш бошланди. Шу ўринда интим ва ижтимоий лириканинг мавзулар кўлами кенгайди. Ғоявий-бадий эстетик мавқеи, таъсир кўрсатиш омиллари шоирларимиз ижодида такомиллашди. Адабиёт қайси даврда бўлмасин, халқни тарбиялаш, одоб-ахлоқни тарғиб қилиш, эзуликка ундаш, табиатни асраш каби мақсадларни амалга оширади. Шунинг учун унга чегара белгилаш, мақсадга мослаштириш хатодир. Бироқ даврларга ажратганда ҳам адабиётнинг спецификаси, мавзулар олами, образлар силсиласи, ижтимоий, сиёсий, маданий ҳаётга мослиги, тарози палласига тортилганда тенгликни юзага келтириши, ҳаётий ҳақиқатлардан оғишмаслиги керак.

“Адабиётда “абдий” деб ном олган мавзулар ҳам бўлади. М.Горькийнинг уқтиришича, ўлим ва муҳаббат – абдий мавзу, бундан ташқари, рашк, қасос, ҳасислик, дўстлик, ватанпарварлик кабилар ҳам абдий мавзулардир. Адабий асарнинг мавзуси муҳим бўлиши шарт. Шунга кўра, шоир-ёзувчи мавзу танлашга бефарқ қарай олмайди. Мавзу танлашда ёзувчининг дунёқараши, онглилиги муҳим роль ўйнайди. Замонанинг илғор вакили бўлган ёзувчи доимо ҳаётнинг долзарб масалаларига эътибор беради, шу ҳақда асар ёзади. Адабиётимиз мавзу жиҳатидан бой адабиёт”. Мавзу – бадий асар билан ҳаётни бири-бирига боғловчи восита экан, у санъат асарида қўйилган ва ёритилган асосий ижтимоий масалалар талқинига бағишланган бўлиши керак. Дарҳақиқат, ўзбек адабиёти мавзу жиҳатидан бетакрор ва кўламдор. Шоир-ёзувчилар гарчанд бир хил мавзуда асарлар яратса ҳам, асардаги ғоя ва мазмун билан фарқланади. Шу жиҳатдан қарасак, шоир Усмон Қўчқор лирикасида етакчи мавзулар моҳиятида абдий мавзулар етакчилик қилганини кўрамиз. Ва асосан, Ватан, ватанпарварлик табиат, тарих, муҳаббат ҳақидаги ва қисман турфа мавзудаги шеърлар учрайди.

“Шеърят – ижтимоий ҳодиса”. У жамиятни табиат билан бир бутунликда, яхлитликда, ҳамоҳангликда тасвирлайди. Унинг таъсир кучи халқнинг дардига дармон, миллат орзу-интилишларига қанот, инсон туйғуларига йўлбошчи, ташвишларига сабр-бардош жо этади. Шунинг учун, давр ва муҳит, макон ва замон, имконият ва воқелик шеърятнинг шаклланиши ҳамда ривожланишини таъминлайди.

Усмон Қўчқор ижодида табиат мавзуси ҳам ўзига хос ўрин эгаллайди. Табиат ҳодисалари унинг шеърларида бадий образларга айланади. Инсоннинг қалб кечинмалари, руҳият кенгликлари табиат тасвири орқали очиб беришга ҳаракат қилинади.

Табиат манзаралари кишига кучли эстетик завқ бағишлайди. Чунки ҳар қандай инсон табиатнинг узвий бир бўлаги бўлиб, унинг шахс сифатида шаклланишида табиат ва табиатга бўлган муносабатнинг ҳам муайян ўрни бор. Табиатдаги илоҳий интизом, унинг буюк тартиб ичида, бузилмас мунтазамликда

мавжудлиги, табиатнинг беадад кудрати ҳар қандай одамда, айниқса, таъсирчан қалб эгалари шоирларда катта ҳиссиёт уйғотиши шаксиз. Табиат тасвирининг бетакрор ифодаси жиҳатидан ҳам Усмон Қўчқор шеърлари диққатга сазовордир. Унинг шеърларидаги табиат тасвири лирик қаҳрамон кайфиятига боғлиқ равишда турли мақсадларга хизмат қилади.

Аёз ҳали бўлмасдан адоғ,
Вазмин-вазмин қадамлар ташлаб,
Қишдан чиқиб келаётир тоғ
Бойчечакни тишида тишлаб.

Аслида табиатнинг ҳам сирли бир ҳаёт тарзи бор. Тоғнинг виқорини, уммоннинг сукунатини, шамолнинг овозини, оловнинг ҳасратини англаш учун сирати очик бир шахсият керак. Зеро, Куръони каримда ҳам: “Тоғлар ва қушларни Довуд билан бирга тасбеҳ айтадиган қилиб бўйсундириб қўйдик (Анбиё /79)”, “Сиз тоғларни кўриб, тек қотиб турибди, деб ўйлайсиз. Ҳолбуки, улар ҳам худди булутлар юргандек юрарлар (Намл /88)”, дея эслатилади. Фольклоршуносликда бойчечак “омонлик”, “ёшлик”, “жўшқинлик” рамзи сифатида талқин қилинади. Метафора асосида қурилган ушбу жумлаларда қиш ҳали ўз тўнини ечмасдан, фақат дарёларнинг лаби гезариб, тоғнинг пойини ўпиб юрган бир маҳал, майсалар энди бош кўтарганда тоғ бойчечакни тишида олиб чиқиши бу – дийдор, янги кунларга ишонч, қут-барақа рамзи сифатида берилади. Бевосита тоғнинг жонлантирилиши ташхис санъатини юзага келтирган. Тоғ баҳорни бошлаб келган образ сифатида гавдаланади.

Табиатнинг турли-туман ҳолатларини тасвирлаш ижодкор учун ҳеч қачон асосий мақсад ҳисобланмайди, балки эстетик мақсадга эришишнинг бадий воситасигина бўлади, дейиш мумкин. Ҳаёт ва инсондаги ўзгариш ва кечинмалар шоир қалбида синтезлашади. Ижодкор ҳар бир воқелик, ҳаёт ҳақиқатига ўзгача ёндашиб, бадий маҳоратини ишга солади. Ижодкорнинг бетакрорлиги ҳам у яратган, топа олган образлар камрови, ҳаётгийлиги, таъсирчан, самимий ва ҳаққонийлигидадир. Бадий асарни образсиз тасаввур қилиш мумкин эмас. Турли образлардан фойдалана олиши ижодкорнинг ақлий ва ҳиссий кудрати, эстетик идеали ҳамда мантиқий изчил фикрлаш қобилияти билан боғлиқ.

...Камалак-қуёшга тортилган ҳавас,
Қуёшни юракка тортиб киради.
Дарёлар аслида денгизни эмас,
Бизнинг қалбимизни излаб юради .

Инсон умри муқояса қилинган ушбу мисраларда бевосита табиат тасвири билан боғлиқ ҳолда қалбларга баҳорнинг келиши, қизларнинг кулгуси, дарахтларнинг шовуллаши, дарё-денгизларнинг қирғоғидан тошиши, фаслларнинг алмашилиши, севиш ва севилиш, аммо энг сўнгги ҳикматда сезмай севган дунёдан ажралмоқ ифодаси бор. Л.Шарипова Усмон Қўчқор шеърляти ҳақидаги мулоҳазаларида: “Шоир табиат ва руҳиятни ўзаро мутаносиб келтирар экан, умр ҳақидаги фалсафий хулосасини шеърхон билан ўртоқлашади”, – деб ёзади. Ҳақиқатан ҳам, шоир инсон ва табиат тушунчасини бир-бирига узвийликда қиёслайди. У камалак қуёшга ҳавасдан яралган, бу ҳавас қуёшни юракларга олиб киради, – дея таъкидлайди. “Олма” шеърига эътибор қаратайлик:

Катта боғ ичида
бир дарахт учидан –
ёлғиз олма – охири мева .

Номига эътибор қаратган шеърхон ҳаёлидан даставвал олма дарахти ёки меваси ўтади. Усмон Қўчқорнинг маҳорати ҳам тағ матнда ўзгача мазмун, моҳият ифодалаш усулида кўринади. Бундай олсангиз, куз охирида истаган боғда юзлаб дарахтлар бор бўлса-ю, бор-йўғи битта дарахтда биттагина мева – охири мева бўлса. Бу ҳолат жуда оддий, доимий манзара. Бу ҳолатни ҳар бир шеърхон ўз дардидан келиб чиқиб қабул қилади. Ёлғиз олма – бева колган

аёл. Шоирнинг маҳорати ҳолатнинг рангинлик касб этишида кўринади. Табиат тасвири ва ҳаётӣ ҳолат қиёсланади.

Гўё кенг ҳовлининг
ғариб кунжида
беминнат, омонат қолган
бир бева.

Шоир олма тимсолида рамзий маъно ифодалаб, ундан бева қолган аёл тақдири қиёсланган предмет сифатида фойдаланган. Миллий адабиётимизда ва халқ оғзаки ижодида олма, анор мевалари – оила, фарзанд, гўзал ёр, ҳаёт каби маъноларни беради. Масалан, Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Юсуфнинг “Қизил олма” шеърида: “Баланд шохда қизил олма пишган экан, Бизнинг бошга шундай савдо тушган экан” мисралари бор. Бунда шоир қизил олманинг шаклий гўзаллигини тасвирлаб, бу боғда бизга севгига ўрин йўқ экан дейди. Севишган йигит-қиз тимсолини ифодалашда фойдаланади. Шоир халқ оғзаки ижодидаги ғоялар таъсирида йигит севган қизига аксарият ҳолларда қизил олма отади ёки тухфа қилишга интилади. Ўзбекистон Қаҳрамони Э.Воҳидовнинг “Олма” ҳақидаги шеърида эса: “Лабларидан томизиб шарбат, Ол, е, деди, армонда колма! Лекин шунга ҳайронман фақат, Нега уни дейдилар “олма ?” Олма экса боғига ҳар ким, Меҳмонига ол, е демасми? “Олма” менинг меҳмондўст халқим – Одатига ёт сўз эмасми? Олма образи орқали меҳмондўст халқини тасвирлаб тажнис санъатидан фойдаланган. Ол сўзи қадимги туркий тилда қизил маъносини ифодалаган. Кўринадики, турли шоирлар олма образи орқали турли мазмун-маънони англатадилар. Усмон Кўчқор кузда дарахт учида ёлғиз қолган олмани бева аёлга қиёслаб, бева аёл ҳаётидаги фикрларни чуқурроқ ифодалашга эришган. Ушбу образ Усмон Кўчқор шеърларида ўзгача тасвир билан бойиди.

Тошлар отилади,
тошлар бераҳм,
олма бўшлиқларга бекор бош урар.
Отилган тош – ваҳм,
қайтган тош – ваҳм,
Олма япроқларга юзин яширар.

Шоир “тош отмоқ” бирикмасини ҳам ўз маъносида (олмага нисбатан), ҳам ибора сифатида (аёлга нисбатан) қўллаб таъкидни оширган. Номардлар томонидан отилган хўрлик, ҳақорат, тухмат, маломат тошлари аёл юрагига кўрув, ваҳима солади. “Олма япроқларга юзин яширар” жонлантиришига эътибор берадиган бўлсак, аёл ўз ҳаёси, ор-номуси, тоза виждони билан отилган тошларга қалқон бўлади. “Қатта боғ ичида, дарахт учида Ёлғиз қолган охирги олма” ўз қисмати билан ҳасратлашади. Ва ўзи сингари қисматдошлари, қайғудошлари бисёрлигини кўради.

“Ҳаяжонга кўмилган дунё” шеърий тўпламига берилган изоҳда сўз бошисида “Усмон табиат ва инсон муносабатларидаги уйғунликни нозик илғай олади, ёш шоирнинг шеърларини ўқир эканмиз, кўз олдимизга табиат ва жамият оғушидаги бугунги мураккаб табиатли, курашчан инсон – замондошимиз образи намоён бўлади”, – деб фикр билдирилади.

Усмон Кўчқор “Осмон кўшиқлари” номли туркум шеърлар яратди. Уларни “Юлдузлар кўшиғи”, “Қутб юлдузи кўшиғи”, “Нур кўшиғи”, “Етти оғайни” деб номлади. Ҳар бир юлдузнинг осмон жисмлари сифатидаги хусусиятлари ҳақида тўхталди ва бу жиҳатларни ҳаёт ҳақиқатларига уйғунлаштирди. Масалан, “Қутб юлдузи кўшиғи” шеърига эътибор берайлик:

Томондан адашсанг, – шошма, кут мени,
Макондан адашсанг – излаб ўт мени.
Гарчи самовотда барқарор шоҳман,
Маслақдан адашсанг – маъзур тут мени .

Инсон қайси томонда турганини англамаса, қайси маконда эканлигини билмай адашса, кутб юлдузига қараб йўл топади. Чунки бу юлдуз самовотда барқарор бир жойда туради. Аммо инсон сулукда адашса, маслагини топмаса, кутб юлдузи ёрдам беролмайди. Шоир маслак инсон учун жуда муҳимлигини англата олган.

Г.Н.Поспелов: “Шоирлар табиат кўринишларини, унинг фақат гўзаллиги учунгина эмас, балки ўзига хос характерли бўлгани учун ҳам алоҳида тасвирлайди”, – деган эди. Чиндан ҳам, ҳаётий қарашларни юлдузлар тилидан айтиб, ташхис, интоқ санъатини қўллайди. Мажозий тасвир усулидан фойдаланиб, юлдуз поэтик образи орқали инсонни ҳаёт фалсафасидан тўғри хулоса чиқаришга чақиради. Усмон Кўчқор шеърлятида нафақат табиат, балки бошқа мавзулар ҳам жуда топқирлик, зукколик, истеъдод ва маҳорат билан ёзилгани намоён бўлади. Шоир шеърларида олам ва одамлар орасидаги муносабатлар ҳамшиша диққат марказида эканлигини кўришимиз мумкин.

Хулоса. Дарҳақиқат, табиатнинг гўзаллиги, қудрати, буюклиги, покизалигини тасвирлашга бағишланган шеърлар миқдори жуда кўп ва шундай бўлиши табиий ҳам. Чунки ҳар қандай одамнинг кўнглида, хатти-ҳаракатида ижтимоий манфаат, шахсий фойда бўлиши мумкин. Табиат эса одамдан ҳеч нарса қарздор эмас. Аксинча, одам унга ҳар жиҳатдан бурчли. Шунинг учун ҳам шоирлар ўз туйғуларини табиат воситасида рамзий, мажозий ифода этиш имкониятига эгадирлар. Табиат ҳеч кимни алдамайди ва уни алдашларига ҳам йўл қўймайди. Шу жиҳатдан табиат лирикаси миллий шеърлятимизнинг самимият қарор топган, шоирларимиз маҳорати ёрқинроқ намоён бўладиган жабҳасидир, дейиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Фитрат. Адабиёт қоидалари. Танланган асарлар. 4-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2006. – Б.15.

Иззат Султон. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи нашриёти. 2005. – Б. 96-102; Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – Б. 280; Умуров Ҳ. Адабиёт назарияси. – Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2004. – Б.148.

Бобоев Т. Адабиётшунолик асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – Б. 100-101. Қаранг: Мамажонов С. Ранглар ва оҳанглар – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – Б. 9.

Ҳамдамов У. Янги ўзбек шеърляти. – Тошкент: Адиб, 2012. – Б.192.

Кўчқор У. Ҳаяжонга кўмилган дунё. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1982. – Б. 17, 33, 43

Сафаров О. Ўзбек болалар адабиёти ва фольклори. – Бухоро: Бухоро, 2007. – Б.69.

Кўчқор У. Оғир қарвон. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. – Б.19.

Шарипова Л. Самимиятга ёғрилган шеърлят. // Ёшлик, 2013. №11. – Б. 28.

Юсуф М. Бевафо кўп экан дунёда. – Тошкент: O‘zbekiston, 2017. – Б.78.

Турдимов Ш. Халқ кўшиқларида рамз. Олма, олма дермусиз... – Тошкент: Фан, 2017. – Б.42.

Жумаев Н. Мунис лирикасида пейзаж. // Ўзбек тили ва адабиёти, 1982. – №2. – Б. 46.